

РУС КЛАССИКАЛЫҚ ШАЙЫРЛАРЫ ЛИРИКАСЫНЫҢ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНЕ
АҰДАРМАСЫНЫҢ ИЗЕРТЛЕНИҮІ

(А.С.ПУШКИН, М.Ю.ЛЕРМОНТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫ МЫСАЛЫНДА)

Убайханова Мийуагул – таяныш докторант

ubajhanovamiuagul@gmail.com

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕВОДОВ ЛИРИКИ РУССКИХ КЛАССИЧЕСКИХ ПОЭТОВ НА
КАРАКАЛПАКСКИЙ ЯЗЫК

(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С.ПУШКИНА, М.Ю.ЛЕРМОНТОВА)

Убайханова Мийуагуль – базовый докторант

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

RESEARCH IN TO THE TRANSLATION OF RUSSIAN CLASSICAL POETRY
INTO THE KARAKALPAK LANGUAGE

(BASED ON THE WORKS OF A.S.PUSHKIN AND M.Yu.LERMONTOV)

Ubaykhanova Miyuagul – doctoral student

Karakalpak State University Karakalpak named after Berdakh

Таянч сўзлар: лирик таржималар, таржима вариантлари, бадий таржима, қорақалпоқ тилига таржималар, рус классик шоирлари.

Резюме. Қорақалпоқ адабиётида дастлабки лирик таржималар, уларнинг таҳлили ҳақида фундаментал ишлар етарли даражада қорақалпоқ адабиётида алоҳида илмий объект қилиб олинмаган. айниқса классик шоирларнинг қорақалпоқ тилига таржималари уларнинг таҳлили таржима назарияси ва қорақалпоқ адабиёти учун муҳим масалалардан бири бўлиб қолаверади. Шунингдек, қилинган таржималарнинг бадий таржима талабларига қанчалик даражада жавоб бериши уларнинг адабий қийматини ушбу мақоламизда таржимонларнинг бир неча таржима вариантлари орқали очиқ беришга ҳаракат қилдик.

Ключевые слова: лирические переводы, варианты перевода, художественный перевод, переводы на каракалпакский язык, русские классические поэты.

Резюме. Первые лирические переводы в каракалпакской литературе, фундаментальные работы по их анализу в достаточной степени не были взяты в качестве отдельного научного объекта в каракалпакской литературе. особенно переводы классических поэтов на каракалпакский язык, их анализ остается одним из важных вопросов для теории перевода и каракалпакской литературы. Также в нашей статье мы попытались раскрыть литературную ценность выполненных переводов, насколько они соответствуют требованиям художественного перевода, через несколько вариантов перевода переводчиков.

Key words: lyrical translations, translation options, literary translation, translations into the Karakalpak language, Russian classical poets.

Summary. The first lyrical translations in Karakalpak literature and the fundamental works on their analysis have not been sufficiently taken as a separate scientific object in Karakalpak literature, especially the translations of classical poets into Karakalpak, and their analysis remains one of the important issues for translation theory and Karakalpak literature. Additionally, in our article, we attempted to reveal the literary value of the translations performed, as well as their compliance with literary translation requirements, through several translations by translators.

Кирисиў. Пушкин, Лермонтов, Есенин, Блок, Маяковский, Ахматова ҳам басқа да рус классик шайырларының шығармаларын өз ана тиллерине аударыў сыяқлы поэтикалық искерлик пенен шуғылланыў дүнья халықлары әдебиятында бурыннан бар, қәлиплескен ҳам раўажланған дәретиўшиликтиң бир түри. Атлары аталған уллы сөз шеберлериниң қосықларын қарақалпақ тилине аударыў жумыслары менен қарақалпақстанлы әдебиятшылар да шуғылланды. Әлбетте, аударма ислери ҳәрқандай шайырдың дәретиўшилиқ тәжрийбесиниң және де алға илгерилеўине, жоқары басқышларға көтерилюинде унамлы тәсир жасағанлығы сөзсиз. Себеби, олар аударма ислеў процесинде уллы шайырлардан сабақ алады, руўхый сәўбетлес, дәртлес, муңласқа айланады, бул кеширмелер олардың дүньятанымын кеңейтеди. Әсиресе, рус әдебиятының қуяшы, шыңы болған классиклери Пушкин ҳам Лермонтовтың қосықларын аударма ислеў ҳәммениң де қолынан келе бермейди. Биринши гезекте рус тили ҳам мәденияты менен таныс

болыў керек болса, екінши гезекте, ең кеминде сол аударма ислеп атырған шайырға барабар билимге ийе болыў зәрүр.

Тийкаргы бөлим. А.С.Пушкин - рус халқының уллы классик шайыры, оның шығармалары дүньяның 200 ден аслам тилине аударылған. Соның ишинде қарақалпақ тилине де аударылған, хәтте өз алдына китап ретинде бир неше мәрте баспадан шыққан. Рус әдебиятында Пушкинниң дерлик барлық шығармалары халық арасында белгили, көпшилиқ қосықларын болса китапқумарлар ядқа биледи. 1985-жылы «Қарақалпақстан» баспасында шыққан А.С.Пушкинниң қосықлар топламының аудармасында қарақалпақ әдебиятында ертеректе аударылған қосықлар да бар. Мысалы, А.Бегимов тәрәпинен де бир қатар лирикалық қосықлар аударма исленген, солардың ишинде А.Пушкинниң «Гүл» («Цветок») қосығын шебер аударма ислеген:

Умытылғанын көрдим китап ишинде,
Ийиси жоқ, қуўрап қалған бир гүлди,

Шийрин қыял жанды бийлеп сол гезде,
Тербеди ой салып бизиң кеўилди.

Қайсы жазда, қайсы манда өстиңіз
Көп болды ма, айтың сизди ким үзген?
Танысбекен, қандай қолға түстиңіз
Китаптың ишине неге қойды екен? [1:21]

Түп нұсқа менен салыстыра отырып, аудармашы сыпатында А.Бегимовтың Пушкин поэзиясын түсінетуінің хәм оны жақсы жеткере алатуының байқадық. Ең дәслепки аудармалардың бири болыуына карамастан, көркем аударманың талаптарына жууап бере алған, форманың хәм мазмунның теңдигин де сақлай алған, сондай-ақ қосықтың ырғағы да бир дем менен оқылады, бул көркем аударма тек ғана А.Бегимовтың табысы емес, ал қарақалпақ көркем аудармашының да табысы болады. А.Межировтың сөзлери менен айтқанда шайырдың музасы хәм өзиниң қосықлары хәм аудармасы ушын биреу болады [2]. А.С.Пушкинниң рус тилиндеги текстиде:

Цветок засохший, безуханный,
Забытый в книге вижу я;
И вот уже мечтою странной
Душа исполнилась моя.
Где цвел? Когда? Какой весною?
И долго ль цвел? И сорван кем,
Чужой, знакомой ли рукою?
И положен сюда зачем? [3]

Қосықтың биринши жуўмағында «**И вот уже мечтою странной, Душа исполнилась моя**» қатарларын қарақалпақ тилинде «**Шийрин қыял жанды бийлеп сол гезде, Тербеди ой салып бизиң кеўилди**»- деп көркем аударма ислеген. Себеби, «**мечтою странной**» сөз дизбегин «**эрман, арзыу, өзгеше арзыу**» деп те аударыуы мүмкин еди. Бирақ, шайыр сыпатында Пушкинниң кеўлин аңлап «**шийрин қыял**» деп поэтикалық пафос бере алған. Бул топламдағы барлық қосықлар сәтти аударылды деп айта алмаймыз. Себеби, топламды оқып, таллап шығып онда көркемлігін төмен аудармалардың да бар екенін байқадық. Мысалы, Б.Қайыпназаров аударған А.С.Пушкинниң «**Күндизги шамшырақ**» қосығының оригинал тексти формалық жақтан қысқа хәм әпиұайи:

Погасло дневное светило;
На море синее вечерний пал туман.
Шуми, шуми, послушное ветрило,
Волнуйся подо мной, угрюмый океан.
Я вижу берег отдаленный,
Земли полуденной волшебные края;
С волненьем и тоской туда стремлюся я,
Воспоминаньем упоенный ...[3]

Негизинде бул қосықтың рус тилиндеги атамасы «**Погасло дневное светило**» деп аталады. Бирақ, қарақалпақ тилиндеги аудармасы рус тилиндеги аударма мазмунын бере алмаған. Сондай-ақ, қарақалпақ тилиндеги аудармасында форма толығы менен сақланбаған. Епикалық шығарманы аударма ислеген сыяқлы сөзлер курғақ баянланған:

Өшти күни менен жанған шамшырақ,
Көк теңизди қаплады кешки думан,
Қағла желқом, кәлеген жаққа зымырап,
Толқындар астында түнерген океан.
Мен көрип турыппан алыс жерлерди,
Қубладағы үлкелерди әжайип,

Қайғы менен ядқа салып өткенди,
Алысларға телмиреймен муңайып ... [4:46]

Жоқарыдағы қарақалпақ тилиндеги аудармасында биринши жуўмағында **подстрочный перевод (қатарма-қатар)** исленген болса, екінши жуўмағында Пушкин берген идея толығы менен Б.Қайыпназаровтың стили болып қалған. Мысалы, Пушкинниң «**Земли полуденной волшебные края**» деген қатарын қарақалпақ тилинде «**Қубладағы үлкелерди әжайип**» деп қәте аударған, ямаса рус тилиндеги текстте «**С волненьем и тоской туда стремлюся я, Воспоминаньем упоенный**» деген қатарын қарақалпақ тилинде «**Қайғы менен ядқа салып өткенди, Алысларға телмиреймен муңайып**» деп автордың айтажақ ойын бурмалап аударған. Пушкин бул жерде «**қайғыланып**» емес, ал «**толқынланып хәм сағыныш пенен умтыламан**» деп берген. Демек Б.Пастернактың гәпи менен айтқанда қосықтың музыкалылығы, оның ырғағында ғана емес, ал мәніси хәм ырғағының өз ара қатнасында [5:18].

Қарақалпақ әдебиятында И.Юсуповтың орны өз алдына. И.Юсупов талантлы шайыр болыуы менен бирге, талантлы аударыушы. Ол тек ғана Шығыс әдебияты үәкиллери менен шекленип қалмастан, ал Батыс әдебияты үәкиллериниң шығармаларын да қарақалпақ оқыушыларына таныстырды. Мысалы, «Мәңги булақлар» топламында Шығыс хәм Батыстың уллы сөз зергерлерин қарақалпақ тилине аударған. Шайыр сыпатында лирикалық шығармаларды шебер аударған. Мысалы, Пушкинниң «**Чаадаевқа**» («К Чадаеву») қосығын И.Юсупов аудармасы менен салыстырып отырып, шайырдың сөзлерди мәнили хәм орынлы қойыу шеберлигине тән бердик. Себеби, айырым қысқа буынылы, я аударма ислегенде узын болып кететуғын сөзлерге де мәнилик жақтан да, формалық жақтан да уйқасын тапқан. Бул қосық оригиналда 8-9 буынылы, аудармада 10-11 буынылы болып келген.

Но в нас горит еще желанье,
Под гнетом власти роковой
Нетерпеливою душой
Отчизны внемлем призыванье. [6:78]
Ал, аудармада:
Бойда бирақ жигер оты сөнбеген,
Тәғдир етсе де көп зулымлықтарын,
Шәукилдеген жас көкирек жан менен,
Тыңлаймыз биз Ұатан шақырықтарын. [4:57]

Бул қатардағы «**Нетерпеливою душой**»- сабырсыз жан, шыдамсыз жан деп аудармаланады. Бирақ, текстти сол турысында аударма ислегенде, оның мазмунын хәзиргедей бере алмас еди. Және шайырдың жетискенлигін – форманы да мазмун менен тең устай алғанлығында, сөзлер дизбегинен де үнемли пайдаланған. Бир ғана «**душой**» сөзине «**жас көкирек, жан**» сөзлериниң қатара етип шебер қоллана алыуында.

Белгилі алым С.Ахметов көркем шығарманың пайда болыуын ана қурсағындағы айы, күни жеткен нәрестениң жарық дүньяға шығыуы менен салыстырылады. [7:38-39]. Бул бағалы пикирди көркем аударма туұралы да айтыуымыз мүмкин. Оған қойылатуғын талаптар хәм критериялар жүдә жоқары болыуы тийис. Тек ғана билингвизм (еки тилди билиу) жеткиликсиз. Аудармашы тил менен бирге тарих, мәдениет хәм сол

халық психологиясынан да терең билимге ийе болыуы керек.

Әсіресе, **«Я памятник себе воздвиг»** қосығы (салтанатлы одасы) Пушкиннің өзінің қандай дәрежеде уллы шайыр екенін баянлаған, өзі өлсе де оның дәретиүшилигі, музасы хешқашан сөнбейтуғынын дәлиллеген қосықтарының бири. Бул қосық 1836-жылы жазылған болса да, 1841-жылы шайырдың өлімінен соң баспаларда жәрияланған.

Я памятник себе воздвиг нерукотворный,
К нему не зарастет народная тропа,
Вознесся выше он главою непокорной
Александрійского столпа [8:174-175].

Бул қосықтың қарақалпақ тилинде аудармаларын изертлегенімізде, олардың көбірек көркем аударма талаптарына жуап беретуғын тәрәпине дыққат аудардық. Қарақалпақ тилине **«Ескерткиш»** қосығын И.Юсупов хәм С.Ибрагимовлар аударған. И.Юсупов аудармасында:

Бир ескерткиш салдым айта жүргендей,
Ел соқпағын шөп баспайды ол манда,
Александр минарасын менсинбей,
Басып озып, бәлент шықты оннан да .[4:3]

Жоқарыдағы аударма бир ырғакта, жеңил оқылады, және оқыушылар ядында қалатуғын әпиуайы сөзлер менен аударылған. Формалық жақтан таллайтуғын болсақ 11-12 бууыңға қурылған (оригиналында 12-13 бууында жазылған), яғний қосықтың формасы аудармада сақланған. Қосықтың атамасы **«Ескерткиш»** рус тилиндеги атамасының қарақалпақ тилиндеги аудармасы. Бул атаманы И.Юсупов аудармашы сыпатында дурыс таңлаған. Енди бул аударманы С.Ибрагимовтың аудармасы менен салыстырып, анализлейтуғын болсақ:

Мен өзіме құдирет естелик қойдым,
Изи үзілмейди зияратшылардың,
Аспан менен таласады өрлеп ол,
Александр мынарынан жоқары [9:107].

Қосық атамасын **«Естелик»** деп аударған, сондай-ақ **«К нему не зарастет народная тропа»** деген қатары И.Юсупов аудармасында **«Ел соқпағын шөп баспайды ол манда»** деп аударған болса, С.Ибрагимов **«Изи үзілмейди зияратшылардың»** деп аударған. И.Юсупов аудармасында бул екінші қатары, бирінші қатардың жууамағы бәнт басары ретінде туура мәни де берілген хәм ауыспалы мәни де берілген:

Бир ескерткиш салдым айта жүргендей,
Ел соқпағын шөп баспайды ол манда,

Туура мәниде сол уллы Пушкиннің ескерткишине көп адамлар барыуы, зияратлауы хәм соның себебинен сол соқпаққа шөптердің өспеуі айтылған болса, ауыспалы мәниде Пушкин шығармаларын оқыушы кәуім барқулла изленип оқый беретуғыны нәзерде тутылған. Ал, С.Ибрагимов аудармасы да оригиналдағы мәнини береді, ол тиккелей ауыспалы мәнини жай етип берген. Бул аудармада да тап оригиналдағыдай форма сақланған. Енди, қосықтың 3-4-қатарын талласақ:

Вознесся выше он главою непокорной
Александрійского столпа.
И.Юсупов аудармасында:
Александр минарасын менсинбей,
Басып озып, бәлент шықты оннан да.
С.Ибрагимов аудармасында:

Аспан менен таласады өрлеп ол,
Александр мынарынан жоқары.

И.Юсупов аудармасында Пушкиннің айтажақ ойы, ода қосықтың стилине тән болған салтанатлы рууы, сондай-ақ, Пушкиннің стили берілген. С.Ибрагимовтың аудармасында да көтеріңкилік бар, қосықтың формалық сулыұлығын хәм конкретлигин сақлау шеберлигин де сеземіз. Демек, улыуа жоқарыдағы қосықты аударма теориясының принциптерине тийкарланып жууамақ шығаратуғын болсақ, И.Юсуповтың аудармасы көбірек көркем аударма талаптарына жуап береді. Бірақ, хәрбир оқыушының талғамы хәр түрлі болғанлықтан аударма исленген шығарманың қәлеген вариантын оқыуға хақылы, ал екіншиден қарақалпақ әдебиятында көркем аудармалар вариантының (вариация) көбейуі оның рауажданыуының тийкарғы факторы болып хызмет етеді.

А.С.Пушкиннің **«Храни мой талисман»** қосығының да қарақалпақ тилинде еки түрлі аудармасы бар, дәслең Ж.Избасқанов аударған болса, екінші мәрте С.Ибрагимов аударған. Бул қосықтың тарийхы менен танысып шыққанымызда Пушкин бул қосықты 1825-жылы жазған, бірақ хешбир баспаларда жәрияламаған, оның пинхамы лирикасына киреди. Қарақалпақ тилиндеги аудармалардың қай дәрежеде сәтти шыққанын билиу үшін дәслең қосықтың оригиналына жүгиндик:

Храни меня, мой талисман,
Храни меня во дни гоненья,
Во дни раскаянья, волненья:
Ты в день печали был мне дан.
Когда подымет океан
Вокруг меня валы ревучи,
Когда грозою грянут тучи —
Храни меня, мой талисман [8:93-94]

Ж.Избасқанов қосықты толығы менен аударған, форма хәм мазмун теңлигин сақлаған:

Аман еткіл мени, мойтумар,
Аман еткіл қууғын уағында,
Түскінликке түскен шағымда,
Муңлы күни берілгенің бар.
Океанның тынышы жойтылар,
Құдирет мисли тербеліскенде,
Найзағайлы бултлар көшкенде,
Аман еткіл мени, мойтумар. [10:615]

Қосықтағы **«Во дни раскаянья, волненья»** қатарын шайыр Ж.Избасқанов **«Түскінликке түскен шағымда»** деп аударған болса, С.Ибрагимов аудармасында **«Өкиниште қалған уағымда»** деп аударған. Қарақалпақ тилиндеги еки аударманы оқып отырып, хәрбир шайыр аудармашы сыпатында өз алдына сөз-саплау техникасынан пайдаланғанын байқаймыз. Ж.Избасқановтың аудармасын оқығанда, онда көтеріңки пафос сезиледі, ал С.Ибрагимовтың аудармасы муңлы пафоста аударылған. Сондай-ақ, қарақалпақ тилиндеги аударма атамасын еки шайыр еки түрлі етип аударған. Ж.Избасқановтың аудармасында **«Аман еткіл мени, мойтумар»** деп берілген болса, С.Ибрагимов **«Аман сақла мени, тумарым»** деп аударған:

Аман сақла мени, тумарым,
Аман сақла қууғынға түссем,
Өкиниште қалған уағымда,

Алдым сени ҳәсиретли күним.

Төрт жағымнан дәў толқынларын,

Дийўал етип көтерсе умман.

Қара бултлар дөңсе аспаннан,

Аман сақла мени, тумарым. [9:107]

Қосықтағы «**Когда подымет океан, Вокруг меня валы ревучи**» қатарларын еки аўдармашы пүткіллей еки түрлі етип аўдарған. Мысалы, Ж.Избасқанов «**Океанның тынышы жойтылар, Құдирет мисли тербелискенде**» деп аўдраған болса С.Ибрагимов «**Төрт жағымнан дәў толқынларын, Дийўал етип көтерсе умман**» деп аўдарған. Дәл мәніси бойынша С.Ибрагимовтың аўдармасы оригиналға жақын, ал Ж.Избасқанов улыўмалық түрде аўдарған, жоқарыда айтып өткенимиздей көтериңкилик бериў ушын сөзбе-сөз аўдарма ислемей, мазмунға дыққат аўдарған. С.Ибрагимов вариантында болса сөзбе-сөз аўдарған хәм мәнилик жақтан толығы менен ашып бере алған. Қосықтағы «**валы ревучи**» бизиңше «**күшли толқын**»

дегенди аңлатса, С.Ибрагимов буны дурыс аңлап «**дәў толқын**» деп берген, сондай-ақ қосықтағы «**океан**» сөзин де формалық бирлигин мазмунға сәйкеслеў ушын хәм араб тилиндеги сөз бенен бериў ушын «**умман**» деп берген, үшінши хәм төртінши қатарын инверсиялап, ықшамластырып аўдарма ислеген.

Жуўмақ. Жуўмақлап айтқанда, аўдарма ислеў арқалы, әсиресе көркем аўдарма арқалы биз бир миллеттиң, бир халықтың тарийхы, дәстүри, менталитети, мәденияты хәм олардың дүньятанымын үйрениўимизге болады. Соның ишинде, көп әсирлик тарийхқа ийе жазба әдебият ўәкиллериниң шығармаларын оқыў арқалы – жаңа тәжирийбе, қанатлы сөзлер дизбегин үйрениўимизге болады. Демек, аўдарма ислеў арқалы биз соны байқаўымызға болады, аўдарма-бул шайыр, жазыўшы яки аўдармашы (дилмаш) ушын өз алдына планета. Оны үйрениў арқалы жаңаша көз-қарас, пикирлер, идеялар жыйнайды.

Әдебиятлар

1. Пушкин А.С. Қосықлар хәм поэмалар. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1985.
2. Internet resurs: https://litinstitut.ru/content/tolma4nonstop_perevodchik
3. Internet resurs: <https://www.culture.ru/poems/5946/pogaslo-dnevnoe-svetilo>
4. Пушкин А. С. Қосықлар хәм поэмалар (коллективлик аўдарма). – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1985.
5. Пастернак Б. Заметки переводчика. – Лит. Россия, 1965.
6. Пушкин А. Избранные сочинения. – Москва: «Академия», 1990.
7. Ахметов С. // «Әмиўдәрәя» журналы 2-сан, 1990.
8. Пушкин А. С. Собрание сочинений : в 10 т. – Москва: «Художественная литература», 1977.
9. Ibragimov S. A.S.Pushkin. Таңламалы qosıqlar. – Nókis: «Farna print Nukus», 2025.
10. Избасқанов Ж. Ақ күслар. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2015.